

Ewout van der Linden

Black is beautiful

Zwart in bijbelse verhalen

Maakt de Bijbel onderscheid tussen mensen met een donkere en mensen met een lichte huidskleur? Meestal denken we bij 'zwart in de Bijbel' meteen aan Cham, de zoon van Noach. In het verhaal van zijn vervloeking vonden veel mensen een rechtvaardiging voor de slavernij. Maar bij lezing van het verhaal blijkt er niets geschreven te zijn over wit of zwart. Is de Bijbel dan volkomen blank, of was huidskleur voor de schrijvers onbelangrijk?

Dr. E. van der Linden is predikant van de Protestantse gemeente te Goes.

In de zomer van 2008 was er in de Nieuwe Kerk in Amsterdam een tentoonstelling met de titel: *Black is beautiful. Van Rubens tot Dumas*. De rode draad was de aantrekkingskracht van zwarte mensen voor kunstenaars in de Nederlanden. Er waren ook bijbelse voorstellingen te zien met zwarte mensen erop. Bij mij riep dat nieuwsgierigheid op. Speelt huidskleur een rol in de Bijbel? Is de Bijbel een 'wit' boek? Komen er zwarten voor in de Bijbel? En is dat belangrijk om te weten? Een kleine ontdekkingsreis.

Om maar direct met de conclusie te beginnen: In de Bijbel komen vrijwel geen aanduidingen van huidskleur voor. Alsof de bijbelschrijvers er niet speciaal in geïnteresseerd zijn. De tegenstelling blank - zwart die zo lang onze moderne wereld heeft geplaagd, is vrijwel onbekend. Toch valt er wel iets meer te zeggen, maar dan moeten we langs een aantal bijbelverhalen.

Vervloekte Cham

Want hoe zit het dan met Cham, de zoon van Noach, die was toch zwart, vanwege de vervloeking? Zo is de beeldvorming wel een tijd geweest, maar het bijbelverhaal in Genesis 9 zegt helemaal niets over welke huidskleur dan ook. Als Noach met zijn zonen uit de ark komt, legt hij een wijngaard aan. Noach slaapt naakt zijn roes uit in zijn tent. Cham, de vader van Kanaän (zelfde naam als van het land) ziet zijn vader naakt liggen en vertelt dat aan zijn broers, Sem en Jafet. Die nemen een mantel, lopen achteruit de tent binnen en bedekken de naaktheid van hun vader. Als Noach ontwaakt, vervloekt hij niet Cham, maar diens zoon Kanaän. Sem en Jafet worden gezegend. Zo worden de verhoudingen tussen de volken getekend. In de geslachtslijst die op dit verhaal volgt kunnen we lezen dat de drie zonen de stamvaders van volkeren worden. Sem staat voor Israël, Jafet voor de kustlanden en de nakomelingen van Cham bewonen Noord-Afrika, Arabië en Kanaän. Eigenlijk zegt het verhaal met zoveel woorden, dat de Kanaänieten ondergeschikt zijn aan de Israëlieten, ook al leven ze samen in hetzelfde grondgebied. 'Knecht van zijn broers zal Kanaän zijn.' Je moet het verhaal maar niet te veel in de actualiteit trekken. Wat er wel staat, geeft al genoeg te denken, wat er niet staat ook: geen woord over zwart-zijn. Pas veel later, in de middeleeuwen en in de vroegmoderne

tijd, wordt er een verbinding gelegd tussen de vervloeking en het zwart zijn. Hoewel het verhaal ingewikkelder is, zou je de redeneertrant als volgt kunnen samenvatten: de nakomelingen van Cham wonen in Afrikaanse gebieden, daar wonen zwarte mensen. De nakomelingen van Cham zijn vervloekt, dus zwarten zijn vervloekt: die kun je gebruiken als slaven. Zo vonden slavendrijvers een legitimatie in dit verhaal. Slavernij is overigens niet de uitvinding van westerse koloniale machten. Ook in vroeg-Islamistische samenlevingen werden zwarten als slaven verhandeld. En de Romeinen konden er ook wat van. Het waanzinnige verhaal van de vervloeking van Cham als legitimatie voor slavernij heeft het wel lang uitgehouden: tot in het Zuid-Afrika van de apartheid. Het bijbelverhaal kun je daarvoor niet aansprakelijk stellen. Daar wordt geen tegenstelling gecreëerd tussen blank of zwart.

Jozef en Asnat

Sommige bekende bijbelse personen zijn met buitenlandse vrouwen getrouwd of krijgen relaties met exotische vrouwen. Jozef trouwt met een Egyptische, Mozes met een Nubische vrouw, en Salomo ontvangt de koningin van Seba met open armen. Over hun huidskleur wordt niets verteld, hoogstens kunnen er associaties zijn met donkergekleurde of zwarte vrouwen. In de kunst kunnen deze associaties wel expliciet worden.

In Genesis 41:45 wordt vermeld dat Jozef trouwt met Asnat, de dochter van Potifera, de priester van On (Heliopolis in de NBV). Hoe zij er uit ziet of welke kleur zij heeft, wordt niet verteld. In het vroegjoodse geschrift *Jozef en Aseneth* krijgt ze de trekken van een mooi joods meisje: 'Zij was slank als Sara, bevallig als Rebekka en mooi als Rachel'. De bijbeltekst zelf problematiseert deze verbintenis op geen enkele manier. Als zij een Egyptische is, kan ze ook een donkere huidskleur hebben, maar dit speelt verder geen rol in het bijbelverhaal.

In 1 Koningen 10 staat het beroemde verhaal van het bezoek van de koningin van Seba aan Salomo. Salomo's roem was tot haar doorgedrongen, en met een grote karavaan kamelen, beladen met reukwerk, goud en edelstenen toog ze naar Jeruzalem. Ze bestoekte hem met vragen en raadsels, maar op alles had Salomo een wijs woord. De koningin overlaadde hem met geschenken en fraaie woorden. Enigszins

zuinig, althans in de NBV, gaf Salomo de koningin van Seba 'de gebruikelijke geschenken en daarbij nog alles wat ze verder maar vroeg'. Het klinkt wat verveeld. De Statenvertaling spreekt meer tot de verbeelding: 'En de koning Salomo gaf de koningin van Scheba al wat haar behaagde, wat zij begeerde.' Naam en huidskleur worden niet vermeld. Waar ligt Seba eigenlijk? De ligging van Seba is omstreden, zegt de oudtestamenticus H.A. Brongers wat droogjes. Een eufemisme voor: we weten het niet. Suggesties zijn er wel: Noord-Arabië, Zuidwest-Arabië, en zelfs het gebied van de Sabeërs bij Ethiopië. In Ethiopië is er een heuse traditie ontstaan over deze koningin en Salomo. Daarin krijgt zij wel een naam, Makeda, en het verhaal gaat dat ze zwanger terug kwam uit Jeruzalem. Ze kreeg een zoon, David (!), die vervolgens de geschiedenis ingaat als Menelik I. Hij was de stamvader van de laatste keizer van Ethiopië, Haile Selassie - de Leeuw van Juda. In Ethiopische bijbelmanuscripten wordt de ontmoeting tussen de eigen koningin en koning Salomo een geliefd motief.

De schilder Jan Boeckhorst (1604-1668) was een van de eersten die de koningin van Seba als een zwarte koningin heeft uitgebeeld. Het idee was van Rubens, maar Boeckhorst maakte haar nadrukkelijker zwart dan zijn leermeester.

Mozes en de zwarte vrouw

Had Mozes een zwarte vrouw? Het is niet uitgesloten. We moeten daarvoor naar Numeri 12. Daar is sprake van een Nubische vrouw (NBV). Wat is er aan de hand? Tijdens de woestijntocht ontstaat er een conflict tussen broer Mozes aan de ene kant en zus Mirjam en broer Aäron aan de andere kant. Het gaat over de vrouw van Mozes. Beiden spreken afkeurend over Mozes' huwelijk met een vrouw van niet-Israëlitische afkomst: 'Hij is met een Nubische getrouwd!' Wie is die vrouw? In de commentaren wordt druk gespeculeerd. Is Mozes' eerste vrouw Sippora - overigens afkomstig uit Midjan in de Negevwoestijn - overleden? Er is immers sinds Exodus 18 niet meer over haar gerept. Toen kwam ze met haar vader Jethro en haar twee zonen in het kamp van Mozes aan. Komt zij hier weer in Numeri 12 ten tonele? Sommige bijbeluitleggers zeggen van wel, maar dat is eerder te verklaren als een poging om oneffenheden in bijbelteksten weg te poetsen. Stel je voor dat Sippora nog zou leven en dat hij een tweede vrouw had genomen! De Talmoed vereenzelvigd Sippora en de Koesjities uit Numeri 12: 'Net zoals een Koesjitiese zich onderscheidt met haar huid, zo onderscheidt Sippora zich door haar deugden' (Bavli Moëed Katan 16b). Deze interpretatie roept dan wel weer vragen op. Waarover maken Mirjam en Aäron zich dan zo druk: het gaat toch om Mozes' eigen vrouw? Als het Sippora betreft, dan is het bovendien wel een heel late reactie van Mirjam

en Aäron.

Andere exegeten houden het toch echt op een andere vro uw. Nico ter Linden suggereert dat zij één van de verschoppelingen is, een negerin die met de Israëlieten meetrekt, de vrijheid tegemoet. Mozes heeft haar uit liefde getrouwd of hij gaf zijn volk een les in mededogen: in beide gevallen geldt dat medevluchtelingen volop mogen delen in Gods genade. Het is mooi gezegd, maar is het niet te mooi? Een fraaie fantasie? De Nubische zonder naam verdwijnt even ra adselachtig als ze opgekomen is.

Er is een bijzonder fraai schilderij van Jacob Jordaens uit 1650, getiteld 'Mozes en zijn Ethiopische vrouw'. Het bevindt zich in de collectie van het Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen. Volgens kunsthistorica Elizabeth McGrath in de documentaire *Zwart belicht* is dit een volstrekt uniek schilderij in de westerse kunstgeschiedenis. De figuur op de voorgrond is onmiskenbaar Mozes, met de wetstafelen in zijn linkerhand. Maar achter hem staat een zwarte vrouw, die een soort van Egyptische zonnehoed draagt. Elizabeth McGrath stelt, dat Jordaens elke toeschouwer een les leert: We worden uitgedaagd om de Ethiopische vrouw te accepteren als naaste, als een van ons. Zo bezien is het een radicaal moderne gedachte.

Waar ligt het bijbelse Koesj?

In de Bijbel komt diverse keren het land met de Hebreeuwse naam Koesj (Kus) voor, dat verschillend vertaald kan worden: met Ethiopië (NBG-1951) of met Nubië (NBV). In de Statenvertaling wordt nog het archaische Morenland gebezigd (bijvoorbeeld in Jesaja 11:11). In de oude Griekse Septuagintvertaling staat Aitiops, vandaar ook de vertaling met Ethiopië. Dat lijkt onmiskenbaar te wijzen naar het gebied ten zuiden van Egypte en in zuidelijk Egypte. Toch is het niet zo simpel. Sommige bijbelgeleerden denken eerder dat Koesj in de Negev gesitueerd moet worden. Ze verwijzen bijvoorbeeld naar Habakuk 3:7, waar in een parallelisme Kusan (Kus) en Midjan wordt genoemd. Midjan ligt in de Negev. Voor de vertalers van de NBV is er echter geen twijfel: Koesj is Nubië en daar wonen zwarte mensen. Overigens komt de naam Koesj terug in de lijst met nakomelingen van Noachs zonen: de zoon van Cham heet Kus, een andere zoon Mitsraïm (Egypte). Morenland, Kus, Ethiopië en Nubië worden dus afwisselend gebruikt in diverse bijbelvertalingen. Wat vertellen teksten over mensen uit deze streken?

In Jesaja 18 is er sprake van een korte karakterisering van de Ethiopiërs, het volk van Nubië. In deze profetie is niets neerbuigends te vinden, eerder klinkt uit deze woorden een grote beduchtheid. In het land voorbij de rivieren van Nubië, in het land van de sjirpende krekels, woont 'het rijzige volk met glanzende huid, een volk van tirannen en geweld-

Foto: Pauline Jongenelen

naars' (NBV). Overigens loopt het met dit gevreesde volk in deze profetie goed af: ze komen naar Sion, naar de tempel te Jeruzalem. Ook al is er sprake van een glanzende huid en krijg je associaties met de rijke Masai - een kleur wordt niet genoemd.

De Moriaan gewassen

In Jeremia 38:7 wordt een zekere Ebed-Melech geïntroduceerd, een hoveling afkomstig uit Nubië. Hij speelt in het verhaal een gunstige rol, omdat hij de profeet Jeremia uit de waterput bevrijdt. In Jeremia 13:23 staat een interessante tekst: 'Kan een Nubiër zijn huidskleur veranderen, of een panter zijn vlekken?' In zijn commentaar op Jeremia schrijft dr. A. van Selms, emeritus hoogleraar van de universiteit van Pretoria in 1972: 'De Ethiopiër is de Kuschet, de bewoner van de Soedan, zwart van huidskleur. Het is met Jeruzalem de Moriaan gewassen... Evenmin als neger en panter hun uiterlijk kunnen veranderen, kan Jeruzalem zich bekeren.'¹ De uitdrukking 'het is de Moriaan gewassen' betekent zoets als: het is allemaal vergeefse moeite. En Moriaan is uiteraard afgeleid van Moor. Om iedere suggestie van racisme bij voorbaat de kop in te drukken, vermeldt een fraaie voetnoot in de NBV-Studiebijbel dat Nubiërs een

donkere huidskleur hadden. Haastig wordt er aan toegevoegd dat de bewuste tekst geen negatieve uitspraak is, maar een retorische vraag om duidelijk te maken dat Israëls bekering onmogelijk is. Je zou denken dat archaische woorden als Moor uit recente vertalingen verdwenen zijn, maar Pieter Oussoren durft het aan om hier te vertalen in zijn Naardense vertaling: 'Kan een Moor zijn vel veranderen?' De suggestie is inderdaad dat hier sprake is van een zwarte huidskleur.

Die Moorman komen we in oudere vertalingen ook tegen in het Nieuwe Testament: 'een Moorman, een kamerling en een machtig heer van Candacé, de koningin der Moren' (Handelingen 8:27, Statenvertaling). Moorman was een middeleeuwse en vroegmoderne aanduiding voor een groep zo divers als Berbers, Noord-Afrikanen, Arabieren, bewoners van het Arabische schiereiland. Het gemeenschappelijke was de huidskleur: donker, zwart. Als je de NBV vergelijkt met de Statenvertaling kom je in een andere wereld terecht. De Moorman is een Ethiopiër geworden, de kamerling een eunuch (= castraat), en de mysterieuze koningin Candacé is nameloos geworden: de kandake is een functieaanduiding geworden voor de

¹ A. van Selms (1972). Commentaar op Jeremia, Deel I (Serie POT), Nijkerk: Callenbach

koningin van Ethiopië. Ook hier wordt de huidskleur van de man niet expliciet genoemd, maar is wel impliciet aanwezig.

Black and beautiful

Er is één tekst in de Bijbel waarin expliciet sprake is van een vermelding van een donkere huidskleur: Hooglied 1:5. In vers 5 horen we het meisje zeggen: 'Meisjes van Jeruzalem, donker ben ik, en mooi, als de tenten van Kedar, als het doek van Salomo's tenten.' Deze vertaling heeft nogal wat voeten in de aarde. De NBG-1951 vertaalt met een tegenstelling: 'Donker van huid ben ik, doch bekoorlijk,' en zo doet ook de Statenvertaling. Zoals ook de Vulgaat en de Willibrordvertaling. Overigens ook Pieter Oussoren in zijn Naardense Bijbel. Is de NBV hier politiek correct? Suggesteren de andere bijbelvertalingen dat een donkere huid en schoonheid niet samen kunnen gaan? Het lijkt hier niet zozeer te gaan om een zwarte huidskleur, want in het vers erop volgend is er sprake van 'door de zon gebrand' zijn. Ze is gebruind. Dat de NBV donker zijn en mooi zijn aan elkaar koppelt, komt niet door politieke correctheid, maar omdat er een vergelijking gemaakt wordt met 'de tenten van Kedar' en 'het doek van Salomo's tenten'. Zoals deze blijkbaar donker en mooi waren, wellicht van zwart geitenhaar gemaakt, zo is zij, het meisje, donker en mooi.

Hugo Claus heeft zich blijkbaar door exegeten laten souffleren in zijn bewerking van Hooglied uit 1981. Zo schrijft hij (curs. van Claus): 'Zwart ben ik, niet als de negerin maar donker en mooi om te zien, dochters van Jeruzalem, als de tenten van Kedar van donker geitenhaar, als de paviljoenen van Salomo.'

Is de Bijbel kleurenblind?

In het Nieuwe Testament is het speuren naar mogelijk zwarte mensen. De hoge Ethiopische ambtenaar uit Handelingen 8 is al ter sprake geweest. In het zelfde boek komen we kortstondig in aanraking met een profeet en leraar in Antiochië, een zeker Simon, die Niger werd genoemd. Was Simon zwart, of kwam zijn bijnaam elders vandaan?

In Matteüs 2 wordt het verhaal verteld van de wijzen uit het Oosten. Aantal en namen worden niet vermeld. In de middeleeuwen ontstond er een traditie dat het er drie waren, en dat het bovendien koningen waren. Namen kregen ze ook: Caspar, Melchior en Balthasar. Ze werden verbonden met verschillende leeftijden en werelddelen om zo te beklemtonen dat de gehele bewoonde wereld aan het kind hulde kwam bewijzen.

In renaissance en barok grepen kunstenaars dit gegeven aan om een zwarte koning uit te beelden.

Wellicht vreemd of juist typerend voor het bijbelse gebrek aan belangstelling voor de huidskleur van mensen, is dat er verder in het Nieuwe Testament geen sprake meer is van iemand die je in ieder geval

associatief met een zwarte huidskleur zou verbinden. Er zijn in het Romeinse rijk zwarte slaven geweest, maar zelfs Paulus rept er met geen woord over, terwijl hij het onderwerp van slavernij enkele keren benoemt. In zijn brief aan de Galaten somt hij allerlei maatschappelijke tegenstellingen op: Jood en Griek, slaaf en vrije, mannelijk en vrouwelijk. Volgens Paulus worden worden deze tegenstellingen in Christus opgeheven, maar blank en zwart zit daar niet bij. Het speelt blijkbaar niet.

Zo lijkt de Bijbel toch enigszins kleurenblind. Dat wil niet zeggen, dat de Bijbel geen oordelen en vooroordelen kent. Er worden soms pittige dingen gezegd over andere volkeren, vreemdelingen en buitenlanders. Er is sprake van een worsteling om de eigen identiteit: soms worden anderen omarmd, soms buitengesloten. Onwillekeurig ga je uit van de superioriteit van je eigen stam, land, of volk en moet je er iets voor doen om dit te doorbreken, lijkt de Bijbel te zeggen. Maar om de mensheid in kleuren op te delen, interesseert de bijbelschrijvers niet. De Bijbel rekent niet af op kleur, wel op hoe je staat ten opzichte van je medemens. Integriteit, recht en gerechtigheid zijn belangrijker dan hoe je er uitziet.

Literatuur:

Sam Janse, 'En zo werd Cham zwart gemaakt', in: *Trouw* 17 maart 2007, bijlage Letter en Geest
Documentaire Zwart belicht, AVRO Close up, 5 oktober 2008